

Мая Горчева

Университет по библиотекознание и информационни технологии
mayagorcheva@abv.bg

Утопичните острови на тропиците – възможни и реални

Maya Gorcheva

University of Library Studies and Information Technologies

The utopian islands of the tropics – possible and real

Abstract

In the European cultural tradition, the image of the islands brings together the geographical strangeness with a social utopia. The paper traces its historical alterations, as attested in documentary and literary travel stories, in comparison with Leibniz's thesis of the "best world".

Keywords: islands; Tahiti; utopia; possible world

Блажените острови на вечния живот след смъртта, запратени в неведомото море отвъд познатия свят, са един от най-древните топоси на човешкото въображение и на митовете. В зората на модерните времена с появата на Утопия от пътешествието-трактат на Томас Мор от 1516 г. на нова сметка се съставя картата на въображаемите места според социалните проекти на мислителите. Блаженото островно пространство здраво се свързва, от една страна, с дошлата от класическата древност идея за разумен социален ред, от друга – с новооткритите в безбрежния океан земи, които непрестанно се умножават. През XVIII в. топосът се доразвива с въображаемите острови от романите на Даниел Дефо или Джонатан Суифт, населени с утопични светове и ценности, преpraщащи към реалностите в метрополията. Между тях има една обща черта и това е географското им положение в тропическия пояс. В името на този идеален модел географски изместен спрямо прототипа си от островите Хуан Фернандес е островът

на Робинзон Крузо, локализиран според пространното подзаглавие на книгата „край бреговете на Америка близо до устието на великата река Ориноко“.

В 1710-та – година след спасяването на Александър Селкърк, прототипа на Робинзон Крузо от островите Хуан Фернандес, – в Амстердам е публикуван на френски трактатът „Теодицея за добротата на Бог, свободата на човека и произхода на злото“ от Лайбниц (Leibniz: 1734), в който се излага и доказва идеята, че светът, създаден от Бог, е най-добрият, защото по морална необходимост Бог избира винаги от всички възможни единствено най-доброто. Цитирайки и коментирайки теологически становища и съвременни мислители, философът привежда в подкрепа на тезата си системите на планетите, математиката, античното знание, но и примери от новооткритите земи и народи. Така що се отнася до превъзможването на злото, твърдостта на столиците пред болката може да се види и при езичниците хурони, ирокези и галиби, както и на други американски народи (Leibniz 1734: 139).

Индианци населяват също философските новели на Волтер, а героят от новелата „Наивника“, наречена по прозвището му, е хурон. Също тъй наивник е чистосърдечният Кандид, проследяването на чиято съдба трябва да бъде опровержение на Лайбницовата теза за най-добрия (*le meilleur*) свят. Волтер цитира, иронизирайки, но и вкоренявайки виждането за множествеността на световите, подредени по различна степен на приближение до най-доброто, с което Лайбниц завършва своя трактат:

Има едно небесно тяло, където всичко това [да си съвършено мъдър, сърчен, силен, могъщ, щастлив – б.м.-МГ] съществува; но в стоте хиляди милиона светове, проснати в пространството, всичко следва по степени. Във втория свят съществува по-малко мъдрост и удоволствия, отколкото в първия, в третия – по-малко, отколкото във втория и така нататък до последния, където всички са напълно луди“. („Мемнон“, в: Волтер 1972: 49)

Тази множественост на световите изглежда удобна за справяне с житейски несгоди, както показва прагматичният съвет, който получава Кандид от спътника си Какамбо: „[...] когато на един човек не му върви в един свят, той намира късмета си в друг“ (Волтер 1972: 185). Може да се каже, че и Кандид заедно със своята дружина стига до възможно най-добрия избор – трудът и обработването на своята градина, до постоянството и работата, не по-различни от онова, което е съхранило човешкия облик на въображаемия Робинзон Крузо на острова 28 години. Впрочем, трудът, както четенето на Библията спасяват и прототипа му Александър Селкърк, останал на острова Мас а Фуера от октомври 1704 до февруари 1709 г., макар че за разлика от литера-

турния персонаж според разказа на намерилия го капитан Роджърс „[о]тначало, когато се качи на борда, бе до такава степен забравил родния си език, щото едва го разбирахме – думите той изговаряше някак си наполовина“ (Линклейтър 1972: 253).

Волтер разказва и за друга митична страна в пояса на тропиците в Южна Америка: Елдорадо, където се развива един от епизодите от пътуването на Кандид и Какамбо. Страната е отделена и изолирана, обградена от непрестъпни за „алчността на европейските народи“ скали и пропасти. Тук цари блаженство, свобода и добродетелност; нямат нито съдилища, нито тъмници. За разлика от богобоязливия философ на най-добрия свят, изобличаващ всеки уклон към манихейски дуализъм, тук има две религии и – за удовлетворение на Волтеровата неприязън към църковниците – няма калугери, тъй като всички са жреци; хората не се молят, а само благодарят. Няма ги и европейските раздори, макар че причината е не по-малка тревожна – защото всички са на едно мнение. Ако и потънали в несметни съкровища, жителите на страната не ламтят за богатство. Както в Утопия на Томас Мор, и тук приучават децата да презират златото и скъпоценните камъни от малки. Скептикът Волтер отново иронизира, като натоварва героите си на каляска, теглена от овце, очевидно забавлявайки се с небивалиците на „галантните“ опери-балет за Индиите на кралските композитори от своята съвременност. При все това блаженство героите напускат приказната страна и скоро загубват получените скъпоценности.

Волтеровите герои минават през още едно затворено изолирано пространство – мисиите в тропическите гори, но философът се задоволява немногословно да иронизира „преподобните отци йезуити в Парагвай“, воюващи с испанския и португалския крал, чиито изповедници също са йезуити (Волтер 1972: 184). Така се засяга широко обсъжданата през XVIII в. тема за мисиите по бреговете на реките Парагвай и Уругвай, където се разиграва един нечуван почти двувеквен спектакъл на симбиоза между местните хора и европейците, представени от институцията на ордена на йезуитите. Едно скорошно припомняне на тези исторически факти бе британският филм „Мисията“ (1986), получил множество награди, с режисьор Ролан Жофе и изпълнители на главните роли Робърт де Ниро и Джеръми Айрънс.

Шепата мисионери, извикани от местните испански власти да подпомогнат управлението на непокорните области, скоро закрепват испанското господство, покръствайки племената на гуарани и топи, запазвайки езика и обичаите им наред с въвеждането на ежедневните молитви и служби, като налагат под своето управление ефективна икономическа структура и благоустрояват бита им. „Те са учили на религия, както на селско стопанство“ (*They taught religion, as well as*

agriculture), казано с думите на изследователя Джироламо Имбрулия, който проследява историята на това хибридно общество, търсейки връзката му с утопията (Imbruglia 2017: 10). Колкото впечатляваща за ХХ в. е авангардната архитектура на бразилската столица, изникнала сред саваната и „открита“ на 21 април 1960 г., така изненадващи са величавите останки от църковните храмове на редукиите (мисиите на новопокръстените).

Мисиите посещава и описва, но в момента на тяхното затваряне през 1767 г., Луи Антоан дьо Бугенвил, капитанът на първото френско околосветско пътешествие (Bougainville 1771: 94-111). При пристигането си в Буенос Айрес той научил за скорошното недоволство на индианците, което го изненадало, доколкото около него се говорело за този експеримент и той смятал, че това е „модел за администрация, създадена, за да даде на човешките същества щастие и мъдрост“ (*J'aurais cité les lois des missions comme le modèle d'une administration faite pour donner aux humains le bonheur et la sagesse*”, Bougainville 1771: 98). Управлението на редукиите е изглеждало като „магично“, тъй като било основано само на „духовни оръжия“, закрепено само с веригите на убеждението, което го кара да възкликне: „[...] каква по-достойна институция има за човечеството!“ ([...] *quelle institution plus honorable à l'humanité!*). Това устройство сякаш е възплъщение на самата представа за „най-добрия свят“, но Лайбниц употребява термин, който говори за щастие в религиозен смисъл и който бих превела като „блажена радост“ (*félicité*, Leibniz 1734: 77; 138). Освен това залогът на най-добрия свят, който прогласява „Теодицея“, не е човечеството в обхвата на социалното, а човешкият род (*genre humain*) като природна и планетарна категория.

След констатацията за разминаването между идеалната представа и реалните факти Бугенвил започва методично описание. Според разказа му начело на всяка мисия стоят само двама отци: един свещеник и неговия викарий, първият от които посвещава времето си поравно на службите и на административното управление. Ежегодно се определят и служители от индианците, които следят за реда. Индианците нямат никаква собственост, но получават каквото им е нужно. Справедливостта се изразява в общо потребление на продуктите, наподобяващо по-късни утопични проекти като комунализма на социалните утопии от ХІХ в. или комуните на анархистите от времето преди Гражданската война в Барселона (1936-1937): произведените продукти се носят в обществени магазини, където се разпределят според това, което е нужно всекиму за храна, облекло и поддръжане на домакинството. Друг важен социален механизъм за равновесие е съществуващата взаимопомощ: работиш за другите, после – те за

теб. Бугенвил е силно впечатлен от благоустройството на редуцията Япегу (*Yapegu*). *Oppidum christianorum* („градът на християните“) е оживен и добре уреден, обаче къщите са еднообразни, както и жителите, облечени в еднакви ризи от памучно платно. Същевременно минималните допълнения и разлики в облеклото се смятат за отличия, каквито получават определените за управители.

След завземането на редуциите от обединените испано-португалски военни сили се оказва, че йезуитите, обвинявани в контрабанда и машинации, не крият никакви богатства. Средствата са отивали навярно основно за изграждането на църковни храмове и за пищната им украса. Финансовата сила на мисиите се е дължала само на търговията с произвежданите стоки – памук, кожи, мас, мед и особено мате, наричано „трева от Парагвай“ – широко разпространена напитка тонизатор, съдържаща алкалоид. Колективното пиене на мате с тръбичка, както растението и приготвянето на отварата, са описани от Клод Леви-Строс, който е наблюдавал запазеня обичай при индианците кадувео в средата на XX век (Леви-Строс 2008: 211-213).

Всяко семейство от редуциите всекидневно получавало по една унция мате сутрин и вечер след църковната служба. Както обитателите на тъжните тропици на Клод Леви-Строс, и гуараните изглеждали уморени и безсилни, но според Бугенвил причината за това е наложеният ред в мисиите, в резултат на който те живеели „заробени в еднообразния труд и жестоко досадната почивка“ (Bougainville 1771: 101), изразяваща се в дългата неделна служба и игрите им след това. На празниците на епархията поставяли театрални представления, подобни на мистериите. На службите се изпълнявали композирани от гуарани според традиционната им музика песнопения. Имало много музиканти, за които Бугенвил без сарказъм – като че само с отегчение – казва: „всичките посредствени“ (*tous médiocres*). Колко различна е тази картина от онази пълнота, която Лайбниц нарича „блажена радост“: „[...] доверието в Бог – което е нашият отдих, любовта към Бог – нашата блажена радост“ ([...] *la confiance en Dieu – qui fait notre repos, et l'amour de Dieu qui fait notre félicité*, Leibniz 1734: 77).

Съществуват и непреодолими разлики между местните жители и йезуитите, смятащи индианците за хора, които могат да достигнат само до интелекта на дете (Bougainville 1771: 102). Без да атакува наложените неравенства, френският пътешественик изтъква на първо място липсата на радост, обратно на това, което е характерно за детската възраст: „животът, който водели, не давал на тези големи деца да преживеят радостите на малките“ ([...] *la vie qu'ils menaient empêchaient ces grands enfants d'avoir la gaieté des petits*, Bougainville 1771: 102). Социалните отношения, които френският пътешественик

открива в изолираното пространство на редуциите, са противоположното на идилията на пасторалните радости и празници, през които съвременното му общество от метрополията възприема примитивния живот в отвъдморските земи. Така да се каже, Бугенвил разказва за преждевременно състарените уморени тропици, които преди да излязат от детството, са впрегнати в строгия порядък на колективния живот и труд.

Тази тъжна реалност според него е причина и за бързото западане на мисиите. Скоро след като през 1767 г. от метрополията идва разпореждането да се изгонят йезуитите, са закрити всички редукции. Съпротивата е слаба. Индианците, на брой 300 000 според Бугенвил, скоро се разпръсват и от територията е изличена всяка следа от усилието. Сякаш като продължение на историята виждаме в „Тъжни тропици“ на Клод Леви-Строс остатъците от малки реещи се групи индианци из саваните.

Пътят на Бугенвил продължава на юг. След умората на социално преобразените и проспериращи гуарани на края на континента в Огнена земя го чака среща с други индианци, които нарича най-нещастните човешки същества. Били дребни, слаби и почти голи, наметнати само с някаква кожа, и миришели непоносимо (Bougainville 1771: 155). Тези грозни, измъчени от глад и студ същества не влизат в стереотипа за щастливия дивак, но тъкмо за тях според Бугенвил може да се каже, че живеят в „състоянието на природата“, като освен крайната си оскъдица трябвало да понасят суровия климат (Bougainville 1771: 156-157). Без да изневерява от съчувствие на трезвата си преценка, той вметва също, че макар това да е най-малкото човешко общество, което е виждал, и сред него се проявява стремежът за господство, както при всяко друго.

Макар малобройно, притиснато от несгодите на „най-ужасния климат във вселената“, обществото оцелява и същите голи туземци под мокрия сняг вижда и Дарвин от борда на „Бигъл“, когато задминават нос Хорн през декември, в началото на лятото на южния материк, 1832 г. (Дарвин 1967: 252-257). С вида си те му изглеждат като „някакви малчугани“. Описвайки изключително тежките условия на живот, мизерията и суровите нрави на тези туземци, той си поставя често обсъждания въпрос за радостта, без да намери друг отговор освен да констатира оцеляването им и задържането им от страната на живота. За него това е човекът на най-ниската степен на развитие (Дарвин 1967: 270-271), чието съществуване се определя не от социални фактори, а от природната сила на инстинкта.

Странен синтаксис има плаването на Бугенвил, защото след измъкването през Магелановия проток сред ширналите се води на Тихия

океан първото място, на което се спира, е диаметрално противоположно – с райски климат и природа, населено с най-красивите и щастливи според него хора – Таити. Когато се разхождал във вътрешността на острова, Бугенвил се чувствал „пренесен в градината на Еден“ (*Je me croyais transporté dans le jardin d'Eden* [...], Bougainville 1771: 198). Във външния вид на островитяните той вижда възплетен класическия стандарт: „за да се опишат Херкулес и Марс, никъде не ще се намерят толкова хубави модели“ (Bougainville 1771: 214). Възприемането на новото пространство става през сравнението с античните образци. Островът е наречен Нова Китера (*Nouvelle Cythère*), тъй като на Бугенвил му се струва, че любовта е единствената страст и богатство за обитателите му. Щедро изливащата се еротика явно силно впечатлява европейците и обсъждането на любовните нрави съставлява солидна част от написаното „Допълнение към пътешествието на Бугенвил“ от Дени Дидро (1772).

Въоръжен с класическата традиция, френският мореплавател се опитва да си обясни шока от голотата на девойките, като вижда в нея „искреността на Златния век“ (*la franchise de l'âge d'or*, Bougainville 1771: 190). Като продължение на тази митична хронология пътешествениците с изненада откриват неведението на островитяните за металите. Те не ползват никакви железни уреди (пироните са любимият подарък, който искат от мореплавателите), макар да имали дума за метал.

Както в мита за златната епоха, на острова цари мир и социална хармония, без никакви материални интереси и сблъсъци. Къщите са отворени (макар че крадци отмъкват, навярно от любопитство, пистолет и други вещи от французите). Всеки бере плодове от първото дърво, което му се изпречи. Изглежда, че нямало някакво изключително право за собственост: поне що се отнася за най-необходимото, всичко принадлежи на всички. Освен това няма разделения, а наказанията са меки. Няма неразбирателства и ежби, няма граждански войни, но пък воювали със съседните острови.

Освен това далечният тихоокеански остров е характеризирани от френския мореплавател като Аркадия сред океана, чиито обитатели лениво се изтягат, пеят и танцуват, сякаш са застинали като статисти от картина, очакващи любувания се поглед на зрителя. Сцената с двама музиканти е определена като достойна за четката на Буше (Bougainville 1771: 194), с което пътешественикът отдава дан и на изходната си галантна култура.

Навсякъде французите виждат да „цари гостоприемство, покой, блага радост и всички признаци на щастието“ ([...] *partout nous voyions régner l'hospitalité, le repos, une joie douce et toutes les apparences du*

bonheur, Bougainville 1771: 197). Към това благоденствие на нравите сред островитяните се добавя здравословната им храна с много плодове и зеленчуци, а от напитките познавали само водата. Ала колкото и възторжено да открива мореплавателят в местните жители образа на пасторалните идилии, той не си спестява и неодобрението за общата лекота и безделие, тъй като според него островитяните, отдадени на безгрижния живот, имат непостоянно внимание и избягват умората „както на ума, така и на тялото“, най-малкото разсъждение е непосилна работа за тях: „Всичко ги удивлява, нищо не ги занимава [...] (*Tout les frappe, rien ne les occupe* [...]), Bougainville 1771: 220).

При отплаването на експедицията към нея се присъединява и таитянинът Аотуру, който живее 11 месеца в Париж. В завършек на отчета за пътешествието Бугенвил добавя още подробности, които е научил от разговорите с младежа (Bougainville 1771: 227-232). Едно по едно булата от идеалната гледка към блажения остров са снети. Според наученото от Аутуру светът на Таити е свободен и без закони, но със строга йерархия от рангове и неравенство, което е наречено „жестоко“ (*la disproportion cruelle*). От обществото е отделена класата на *Tata-einon* („долни човечеци“: *hommes vils*), от които вземат жертви за човешки жертвоприношения. Здравословната диета изглеждала обща, но с месо и риба се угощавали само първенците. Колкото до думата за желязо, преди Бугенвил на острова е спрял английски кораб, а метала таитяните наричат *Aouri*, очевидно по английската дума за желязо *Iron*.

Следващите пътешественици описват острова отново през образа на райската градина, но смисълът на утопичното общество се премества от откриването на първозданните чистосърдечие и доброта към благоустрояването на примитивния живот под грижите и напътствието на новото колониално управление. Както свидетелства Дарвин при пътуването си от 1835 г., таитяните вече добре се ориентирали в стойността на монетите (Дарвин 1967: 455). Впрочем, положителното въздействие на новото управление признават и англичаните от морската експедиция на „Челинджър“ (1872-1876) – но заради съхранения дух на веселие (Линклейтър 1972: 245).

В заключение на своето пътешествие Дарвин говори за потенциала на английския стопански подход да преобрази нови области от света. На Таити естествоизследователят отбелязва като напредък резултатите от мисионерското усърдие и спазването на ритуалите. Сякаш и тук е започнал да действа същият механизъм за реструктуриране на обществото, изигран от мисиите в Парагвай, само че романът „Ому“ на Херман Мелвил, създаден върху пътуване на автора по същото време, разказва за несекващите раздори между мисионерите от различни

вероизповедания, както за двусмисленото отношение на новопокръстените към правилата на „миконари“ (мисионерите) (Мелвил 1980: 190-192).

И в двете общности особено място заема производството и ритуалите, свързани с един алкалоид. Ако за мисиите матето е бил доходоносен продукт, то в Таити с идването на мисионерите опиятите, вероятно с много по-силно действие, били изхвърлени. Сведения за наркотичната арва липсват от обстояния доклад на Бугенвил, било защото не я е забелязал, било защото не се отклонява от идиличния образ на островитяните. Разпространението на арвата в миналото е известно на Чарлз Дарвин, който в името на своите научни изследвания намерил растението при разходките си из острова и опитал вкуса му (Дарвин 1967: 460). Обитателите на други продължавали да го употребяват, както свидетелства морякът беглец в Тайпи от едноименния роман на Херман Мелвил (Мелвил 1983: 186). Арва (ава) наричали и спиртните напитки, чийто внос също бил забранен с намесата на мисионерите, но не на всички острови, както пък може да се види от странстванията на Р. Л. Стивънсън по Южните морета. С разширяването на корабоплаването редовно на островите бил доставян и опиум.

Литературните разкази от XIX век вървят по маршрутите на откритията на мореплавателите, продължават ги – и завършват проектите на мислителите, като разкриват провалите им. В „Тайпи“ Херман Мелвил разказва за престоя си в едноименната долина на остров Нука-хива от Маркизите, по-сетне в романа „Ому“ и за Таити, през гледната точка на герой разказвач, който е моряк, напуснал кораба си, беглец и скитник по островите – „ому“ по полинезийското име (Мелвил 1980; Мелвил 1983). От тази асоциална и маргинална позиция обаче той настоява, че ще покаже достоверно живота на полинезийците, а и на моряците от Южните морета, като разчита, че тази двусмисленост между литературен разказ и етнологическо описание ще му проправи път към литературния успех (Мелвил 1983: 11). В повествованието се смесват приключението със стремежа към обобщена оценка. Например още при първото доближаване до острова, преди да попадне в долината, разказвачът сравнява френския адмирал, встъпващ в ролята на върховен управител, с татуирания стар вожд. Във въображението му тази двойка добива грандиозни измерения като среща на две епохи от човешката история, едната от които възпява непрекъснато нарастващата цивилизация, а другата не е направила и крачка. Същевременно ако двамата бъдат съизмерени спрямо категорията на щастieto, то наблюдателят би отдал предимство на стария полинезиец (Мелвил 1983: 42-43).

За разлика от пътешествениците от експедиции в този „поглед“

няма никакво одобрение към цивилизационните проекти, след като се видят резултатите им (Мелвил 1983: 29). При все това разказвачът споделя гледната точка на стародавната евро-атлантическа култура и също уподобява реалиите на островния свят с познати образи от традицията и от съвременността си: проправянето на път през джунглата той сравнява с навлизането в подземните галерии на египетски катакомби; назовава островитяните с римски или старозаветни имена; цитира съвременни примери и имена на известни личности. На този фон още по-ярки са впечатленията му от различното в този свят. Първото, което го удивява с приближаването на острова, е пълната тишина, която обгръща небе и вода (Мелвил 1983: 21).

Сякаш попада в друг свят и друго време, където, както в Златния век, няма дума за „пари“ и всички онези изнервящи градския човек задължения, а грижите и тревогите на цивилизацията изглеждат безсмислени (Мелвил 1983: 144). Животът на обитателите на долината е изпълнен с прости действия като приготвянето на храната или на украсата, сякаш са чужди на всякаква друга цел освен всекидневието си. Спокойствието обаче се оказва привидно, тъй като паралелно се навързват истории за враждите с околните племена, неяснотата на собственото му положение на приятел или пленник, объркан сред искреността, но и непонятното ритуално поведение. Колкото да иронизира своето неразбиране, героят желае да се откопчи от спокойните радости на живота на островитяните. В крайна сметка той сполучва в бягството, но без да проникне в неизречените тайни на този лениво-изящен свят на прости действия и състояния.

Романът „Тайпи“, както последвалия го „Ому“ наистина спечелват на автора си популярност, макар за разлика от приключенските четива развързките им не дават отговор на нито един въпрос – сякаш ставащото намеква, подсказва, разчовърква, изоставяйки читателя в необяснимото и неизреченото, както безмълвно е морето. В този свят на неставане и неслучване, от който можеш само да избягаш, обаче наблюдателят открива следите на разпад. Еротичната енергия на телата има простото социално и статистическо съответствие на нисък прираст и липсващи брачни връзки, които държат в равновесие отношението между раждания и смърт (Мелвил 1983: 216). Едновременно с това героят разказвач забелязва, че домакините му в Тайпи са небрежни към божествата си, а според него религиозното безразличие говори за безпътицата, пред която е изправено цялото островно общество (Мелвил 1983: 202).

На голяма известност се радва и пътеписът на Р. Л. Стивънсън „В Южните морета“, издаден през 1896 г. след смъртта му, в който намира израз блестящият талант на разказвача да предава като тайнствена

загадка делничното, да открива сюжети, наред с поднасянето на изобилни сведения. В края на XIX в. светът на полинезийските острови е населен с една нова култура, получена в резултат на симбиозата между традиционното общество и немногобройните пришълци: мисионери, търговци, „разорени хорица“ (*broken white folk*), които живеят от щедростта на туземците (Stevenson 1896: 9), моряци, китоловци. Пътешествията датират от 1888-1891 г., когато самият Стивънсън се заселва на остров Самоа, за да поправи здравето си, уви, неуспешно. В повествованието също надълго се обсъждат, но остават нерешени всевъзможни изопващи любопитството тайни на островитяните като канибализма или магическите практики. Докато Бугенвил бегло споменава тези практики, сякаш за да запази образа на новооткритите островитяни по-близо до идеалните представи, то Стивънсън посочва, че с идването на мисионерите са забранени магьосничеството, полигамията, канибализма, че и тютюна. Колкото до щастливата еротика, тази тема отсъства, а според неговите наблюдения полигамията е достъпна само за вождовете.

Островите, които навещава Стивънсън, се различават по управление, нрави и забрани, население или географски условия, ту жизнени, ту тайнствено затворени, самотнически, но и пъстри и многоречиви. Навсякъде обаче вижда, че обезлюдяват, расата чезне. Все по-силни стават култовете за мъртвите и островите се населват с духове на мъртъвци. Сякаш времето е застинало в красотата на природата или на песните. Разказвачът подробно разкрива социалните причини за регрес и това е безпаметството на опиятите: традиционната арва или внасяния от китайци опиум: „Туземците работят само за да си го купят“, както казва един търговец от Нука-хива (Stevenson 1896: 74).

Архипелагът на Маркизите е съседен на Таити, утопичния тропически остров, който за Бугенвил бе картина на застиналото щастие. В литературните разкази островите действително са свят на статиката, в която се вливат негата, изплувала от пасторалната идилия, и забравата, в която потъва настоящето им. Забравата, която е злокобно преудреждение и към пришълците.

Ясно обособеното пространство на острова като че ли е направило видими онези процеси, които протичат по цялото пространство на човешкия свят. Островите, изникнали из морската шир, са един затворен свят. Чисто научно, те живеят обособен и различен свой самодостатъчен живот, със свои видове и борби между тях, със свое напасване между човешка общност и природни ресурси. За натуралиста Дарвин те стават откровение за историята на живите същества, тъй като тук видовете са по-малко и много от тях са ендемични, т.е. уникални, и така в миниатюр може да наблюдава развитието им. На

островите се пазят видове от прастари времена, отдавна изтласкани на материка от еволюцията (Дарвин 1987: 156). Едновременно с това на широките пространства на континентите борбата между видовете е много по-свирепа и измененията – по-сериозни, докато изолираното пространство на острова показва в много по-умерен мащаб действието на „естествения подбор“ и историята на видовете. Изоляцията е сцена, на която се разгръща една възможност за свят, докато светът се случва другаде. Всеки един от островите, различен от нормата за „най-добрия свят“, я потвърждава, но с едно важно уточнение за качеството на доброто: оцеляват най-добре пригодените видове. Като че ли естественият отбор следва същите божествени принципи на „мъдростта“ и „мощта“, за да избере най-добрата форма. Същевременно всеки изолиран островен свят допълва възможностите и прави разнообразието част от нормата.

Можем да наречем островите в момента на откриването им „статични хипотези“, както Арнълд Тойнби нарича утопиите (Тойнби 2009: 216), и да ги опишем по моментната картина, уловена от погледа. За разлика от литературно сътворените утопични острови, те са пространствено налични и имат точни географски координати, но също така са потопени в историческия свят и във времето назад, когато са пренесени семена и видове, а в затворените човешки общности са мигрирали идеи или индустрии. Въпреки контактите, намирайки се далеч от материка и обградени от океана, островите запазват учудваща статика и равновесие. Ако използваме отново цитираното определение на Арнълд Тойнби за утопиите като „статични хипотези“, то тяхната „програма за действие“ е постигането на неизменното. Далеч извън тях – и паралелно с тях – се развива оня свят, който е „най-добрият“, избран от възможните идеи за свят. Пристигналите от този паралелен свят предложения за цивилизационно преобразование се разтварят в еднообразието на мекия климат и пищната природа. Островът възплъщава самата статика, щастливото бездействие, онова, което Бодлер в своята „Покана за пътешествие“ нарича *luxe, calme et volupté*.

С други думи казано, паралелно с развиващата се лента на просперитет и цивилизационен напредък, островите лежат в безмълвието на спрялото време. Островните общества в Тихия океан, видени през историческото изследване на Арнълд Тойнби, са останки от полинезийската цивилизация, една от „мъртвородените“, която е достигнала технологично съвършенство в навигацията и в нагаждането към своята природна среда, но е спряла в тази точка (Тойнби 2001: 229). Ако утопиите са „програми за действие“, което трябва да се увековечи, и си „поставят за цел непоклатимо стабилно равновесие“ (Тойнби 2001:

217), то покоят на неизменността на мъртвородената цивилизация го е постигнал. Обсипани с цветя, крехките издънки на тази цивилизация посрещат с вълната на ленивата еротика жадните за открития мореплаватели, вестители на другия свят.

Родените в затвореното островно пространство образи наново се появяват в утопичните и научно-фантастичните образи за бъдещето, родени в центъра на евро-атлантическата цивилизация. Отново грациозни човешки същества растения ще бъдат крайната точка в еволюцията на човешкия род според утопичните предсказания в „Машината на времето“ на Хърбърт Уелс (1896). Крехките елои, накичени с цветя като щастливите островитяни, живеят в охолство без болести (Уелс 1984: 40-52), но обезсилени от страха, сякаш се е завърнал атавизмът на заплахата от тъмното и хищниците. Като островитяните са и плътоядците морлоки – неуморните производители. Подобни изнежени същества обитават Марс в романа „Аелита“ на Алексей Толстой (1924), хилави наследници на древната Атлантида, загубили инстинкта за продължение на рода.

Предшественик на тези крехки същества от утопиите на ХХ век са образите за обитателите на далечните земи като деца, както при Бугенвил или Дарвин. Мишел Монтен нарича целия новооткрит свят „толкова нов и толкова млад“ (Монтен 1976: 171). Употребениет в оригинала израз е: *si nouveau et si enfant*, което буквално означава: „толкова нов и толкова дете“. Обратно на оптимистичното очакване за предстоящ напредък, от невръстното състояние се ражда фигурата на „детето-старец“, което отправя своите безмълвни предсказания към откривателите си.

Друго предсказание се крие в нерационалната леност и блаженство на щастливите островитяни. Островното общество постига онова равновесие и устойчивост във времето, онова, което ще стане върховна цел на свръхмодерното общество в „Прекрасният нов свят“ на Олдъс Хъксли (1932). Негов първообраз са познатите от тропическите острови неизменност и блаженство на настоящето, сдвоени с планомерния труд на индианците гуарани, обезличени в еднакви облекла и дружни поклонения. Тази повлияност на утопичните светове на Олдъс Хъксли от прототипа на тропическите острови е още по-директна в последната му новела „Островът“ (1962). Топосът на острова се появява и в „Прекрасният нов свят“, но в противоположния смисъл на идеално място, като наказателна колония, където изпращат онези, чието съзнание се е развило прекомерно и вече не могат да се приспособят към обществения порядък (Хъксли 1994: 224).

Утопичните проекти на Олдъс Хъксли са пример за широкото използване на острова като топос в литературата на ХХ век, върху който

се изграждат въображаеми светове и конструират социални модели. Свообразно негово преображение са чуждопланетните светове, с каквито изобилстват научно-фантастичните сюжети. Колкото различни да са космическите саги от разказите за географски открития, те имат в основата си еднотипен повествователен модел и предлагат хипотеза за един възможен свят. Отново в XVIII в. трябва да търсим източниците на понятието за възможен свят, формулирано въз основа на концепцията за „най-добрия свят“, защитавана от Лайбниц в трактата му „Теодицея“.¹ С посредничеството на това понятие изграждането на въображаемите светове може да се съизмери с утопичните проекти. Границите между възможно и действително се размиват във времето на географските открития, когато пред удивените очи на европейците изникват един след друг нови светове. Реални и въображаеми, тези светове подхранват рефлексията върху основни ценности и идеи.

Разказът за островите на тропиците е колкото изпълнен с екзотика и очарование, толкова поставя въпроса за основанията на цивилизацията и бъдещото ѝ оцеляване. По-горе в изложението бяха представени някои от първите описания, разгледани спрямо концепцията на Лайбниц за „най-добрия свят“, която дава една картина за мирозданието, изградено върху принципите на доброто и справедливостта, и спрямо категорията за щастие. Тази категория не е централна за трактата на Лайбниц, който се обръща към разума и разбирането, но пък безметежното битие на островитяните, от което отсъстват метафизични или теологични въпроси, се възприема като реално изпълнение на щастieto.

Разказите за островите са толкова многобройни и разностранни, че всяко обобщение ще е непълно, тъй като те се разгръщат в широкото поле между реално и въображаемо, между история и утопия. Вместо заключение в завършек ще бъде дадена думата на островитяните.

Една от тези съвършени техники, до които е спряла мъртвородената полинезийска цивилизация е ораторското изкуство. Реч и мелодия са неразличими в говора им – татуираните обитатели на Нука-Хива си разменят реплики с подсвирване (Stevenson 1896: 21). Таитянинът Аотуру, отплавал с френската експедиция, не свикнал да говори френ-

¹ Извън теологичната рамка понятието за „възможен свят“ в модалната логика се разглежда спрямо света на действителното (актуалния свят). В съвременната хуманитаристика понятието е аналитичен подстъп към различни дисциплини полета: философията и логиката, лингвистиката, литературата, изкуството и естествените науки (Sture 1989). В литературната теория през него се анализира съотношението между фикционален и реален свят и се изследва литературната семантика (Pavel 1986, Ронен 1994, Lavocat 2010).

ски, но говорът му е мек и звучен, като леещ се поток, съставен почти само от гласни. В Париж му се надсмивали, че не можел да научи френски, докато говорният му апарат, оформен според родния език, не бил пригоден за преградните звукове и ударенията, както несвойствени му били много от понятията, които думите изразявали. Но пък нареждал дълги речитативи за всичко, което го е впечатлило.

За речите на островитяните разказват Бугенвил, Дарвин или Мелвил, а Стивънсън записва цели разкази на местния *kanaka English*. По-пълно описание на ораторското изкуство на Таити, запазено в края на XIX в., може да се види в разказа за мореплавателите от „Челинджър“:

Най на края стигнали къщата на местния вожд, на име Тере, на когото били препоръчани. Там станали свидетели на шумно зрелище. То било предимно словесно – нямало никакво действие, – тъй като таитяните, подобно на маорите от Нова Зеландия, били изключителни оратори. Освен звучните гласове те притежавали реторическата дарба за придаване образност и гладкост на слога, която никога не им изменяла. Освен Тере на верандата имало още трима души с по-нисък ранг, а на тревата пред тях била събрана многолюдна публика. Като начало Тере прочел нещо от една дебела книга. После някой от тълпата се изправил и започнал да държи дълга реч, на която било отговорено от верандата. Дебатите продължили плавно, без да има нещо неестествено или престорено официално в тяхното провеждане. Жени, деца, кучета и кокошки сновели насам-натам, понякога се намесвало и някое прасе. Ораторите обаче крачели безпрепятствено из утъпканите пътеки на своите речи с привичното си безпогрешно и достойно изящество. Местният шут предизвикал моментен смях, но красноречието се възвърнало бързо и дебатите продължили в обстановка на сериозно и почтително внимание. Най-накрая, когато си казали всичко, което имали за казване, всички спокойно се разотишли. (Линклейтър 1983: 244-245)

Някои от произнесените речи навярно са се отнасяли за гостите на острова, които снизходително, с добронамерена ирония после ще разказват за словесните диспути и речитативи, без да ги разберат, както са неразбираеми за островитяните утопичните образи на гостите им. Отвъд социалното и отвъд исторически неизбежното словото създава една паралелна реалност на онова, което докладите на мореплавателите отбелязват.

Цитирани източници

- Волтер, Мари-Франсоа Аруе 1972. Философски новели. Прев. Боян Атанасов. София: Народна култура. [Volter, Mari-Fransoa Arue 1972. Filosofski noveli. Prev. Boyan Atanasov. Sofiya: Narodna kultura.]
- Дарвин, Чарлз 1967. Пътешествие около света с кораба „Бигъл“. Прев. Любен Сечанов. София: Наука и изкуство. [Darvin, Charlz 1967. Pateshestvie okolo sveta s koraba “Bigal”. Prev. Lyuben Sechanov. Sofiya: Nauka i izkustvo.]
- Дарвин, Чарлз 1987. Произход на видовете чрез естествен отбор, или запазване на облагодетелствуваните раси в борбата за живот. Прев. Станой Ковачев. София: Наука и изкуство. [Darvin, Charlz 1987. Proizhod na vidovete chrez estestven otbor, ili zapazvane na oblagodetelstvuvanite rasi v borbata za zhivot. Prev. Stanoy Kovachev. Sofiya: Nauka i izkustvo.]
- Леви-Строс, Клод 2008. Тъжни тропици. Прев. Галина Меламед. София: ЛИК. [Levi-Stros, Klod 2008. Tazhni tropitsi. Prev. Galina Melamed. Sofiya: LIK.]
- Линклейтър, Ерик 1983. Плаването на „Челинджър“. Прев. Юлиан Константинов. Варна: Георги Бакалов. [Linkleytar, Erik 1983. Plavaneto na “Chelindzhar”. Prev. Yulian Konstantinov. Varna: Georgi Bakalov.]
- Мелвил, Херман 1980. Ому. Приключения из южните морета. Варна: Георги Бакалов. [Melvil, Herman 1980. Omu. Priklyucheniya iz yuzhните moreta. Varna: Georgi Bakalov.]
- Мелвил, Херман 1983. Тайпи. Прев. Люба Маджарова. – Съчинения в пет тома. Варна: Георги Бакалов. [Melvil, Herman 1983. Taipi. Prev. Lyuba Madzharova. – Sachineniya v pet toma. Varna: Georgi Bakalov.]
- Монтен, Мишел 1976. Есета, т. III. Прев. Тодор Чакъров. София: Наука и изкуство. [Monten, Mishel 1976. Eseta, t. III. Prev. Todor Chakarov. Sofiya: Nauka i izkustvo.]
- Тойнби, Арнълд 2001. Изследване на историята. Възникване, развитие, разпадане и разлагане на цивилизациите, т. I. Прев. Иво Гарвалов. София: Захарий Стоянов. [Toynbi, Arnald 2001. Izsledvane na istoriyata. Vaznikvane, razvitie, razpadane i razlagane na tsivilizatsiite, t. I. Prev. Ivo Garvalov. Sofiya: Zahariy Stoyanov.]
- Уелс, Хърбърт 1984. Машината на времето. Прев. Юлия Бучкова-Малеева, Анелия Ерменкова. Библ. Галактика. Варна: Георги Бакалов. [Uels, Harbart 1984. Mashinata na vremeto. Prev. Yuliya Buchkova-Maleeva, Aneliya Ermenkova. Bibl. Galaktika. Varna: Georgi Bakalov.]
- Хъксли, Олдъс 2006. Прекрасният нов свят. Прев. Виолета Чушкова.

София: Фама. [Haksli, Oldas. Prekrasniyat nov svyat. Prev. Violeta Chushkova. Sofiya: Fama.]

- Bougainville, Louis Antoine de. 1771. Voyage autour du monde, par la frégate du roi “La Boudeuse” et la flûte “L’Étoile”, en 1766, 1767, 1768 & 1769. <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8602974k?rk=21459;2#>> [seen 10.03.2021]
- Imbruglia, Girolamo. 2017. Introduction. – The Jesuit Missions of Paraguay and a Cultural History of Utopia (1568-1789). Transl. by Marc Weyr. Leiden, Boston: Brill. <https://books.google.bg/books?hl=bg&id=QvA0DwAAQBAJ&q> [seen 10.04.2020]
- Lavocat, François. 2010. Avant-propos. – La théorie littéraire des mondes possibles. Paris: CNRS Editions. https://www.fabula.org/atelier.php?Th%26eacute%3Borie_litt%26eacute%3Braire_des_mondes_possibles [seen 10.01.2021]
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1734: Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l’homme et l’origine du mal. 2 tome https://archive.org/details/bub_gb_hZVROfS8yZMC/page/n6/mode/1up [seen 15.02.2021]
- Pavel, Thomas 1986. Fictional Worlds. Harvard UP.
- Ronen, Ruth 1994. Possible Worlds in Literary Theory. Cambridge UP. kupdf.net/download/ruth-ronen [seen 20.04.2020]
- Stevenson, Robert Louis. 1896. In the South Seas, being an account of experiences and observations in the Marquesas, Paumotu and Gilbert Islands in the course of two cruises of the yacht “Casco” (1888) and the schooner “Equator” (1889). New York: Charles Scribner’s sons.
- Sture, Allén, ed. 1989. Possible Worlds in Humanities, Art and Science: Proceedings of Nobel Symposium 65, New York and Berlin: De Gruyter. https://books.google.mw/books?id=c_eYe6NVaDMC&prints-ec=copyright#v=onepage&q&f=false [seen 15.01.2021]